

VJERA PRED POJAVOM HISTORIZMA

Ivan Fuček DI

U romanu *Braća Karamazovi* Dostojevskoga prisustvujemo poznatom razgovoru dvojice braće — Ivana Karamazova i Aljoše. »Ako Bog postoji i ako je On zaista stvorio zemlju — uvjerava Ivan Aljošu — onda ju je stvorio, kako nam je dobro poznato, po Euklidovoj geometriji, a um čovječji sa razumijevanjem tek triju dimenzija prostora. Međutim bilo je, a ima šta više i danas geometara i filozofa, pa čak i najznamenitijih, koji sumnjaju da bi sva vasiona ili još opširnije — sve biće bilo stvoreno jedino po Euklidovoj geometriji, ali se usuđuju zanositi tom mišlju da su se dvije paralelne linije, koje se po Euklidu nikako ne mogu sastati na zemlji, ipak sastale negdje u beskonačnosti. Ja sam se za ovo odlučio: kad ja čak ni to ne mogu pojmiti, kako bih mogao onda pojmiti Boga? Ja smjerno priznajem da u mene nema nikakvih sposobnosti za rješavanje takvih pitanja. Moj je um euklidski, zemaljski, i kako bismo onda mogli rješavati o takvim stvarima koje nisu od ovoga svijeta? A i tebi savjetujem, družo Aljoša, da o tome nikad ne misliš, a najmanje o Bogu, postoji li on ili ne? Sve su to pitanja koja su potpuno nepristupačna našem razumu stvorenom tek sa pojmom o trima dimenzijama« (283—284).

Svojim uvjerenjem Ivan Karamazov želi nas uvesti u domenu modernog shvaćanja stvarnosti koje obuhvaća samo ono što je »od ovoga svijeta«, što je euklidski ograničeno, omeđeno i zatvoreno u trodimenzionalni prostor, gdje naš razum, sazdan za shvaćanje ove trodimenzionalnosti opipljivog svijeta, ne smije pomišljati pitanja izvan tog zatvorenog i našim osjetilima pristupačnog kruga. »Kako bih onda mogao pojmiti Boga?«

Ove tvrdnje Ivana Karamazova potiču nas na šire razmišljanje: na razvoj ljudske misli od početka — koliko nam historijski izvori pružaju mogućnosti — s obzirom na stvarnost koja nas okružuje. Ako promatramo ljudski um sučelice stvarnosti, onda razlikujemo nekoliko jasno označenih perioda. Možemo ih u najopširnijim okvirima obuhvatiti u tri razdoblja: — u period osnovne magijske orijentacije, — u period metafizičke orijentacije, — u period prirodno-znanstvene orijentacije. Svaki od ovih stavova ima barem neku vezu s vjerom: — svaki joj stoji na putu, svaki je može priječiti u slobodnom razvoju, nijedan se od tih stavova ne poklapa s vjerom, nijedan nije neutralan prema vjeri, ali svaki od njih može poslužiti vjeri.

O razdoblju magijske orijentacije ne govorimo ništa jer nije aktualna za naš predmet.

O metafizičkoj orijentaciji mogli bismo govoriti veoma mnogo. Kažimo nekoliko riječi o toj orijentaciji, koliko se konfrontiramo s kršćanskom vjerom.

Poznata je historijska činjenica da se mlado kršćanstvo moralo idejno boriti sa neoplatonizmom, gnosticizmom i doketizmom braneci opstojnost ovog empiričkog, materijalnog svijeta. Danas je situacija potpuno obratna. Protiv laicizirane filozofije i empiričke znanosti kršćanstvo mora braniti opstojnost metafizike i vrhunarnog svijeta.

Augustin je tek u zrelijim godinama našao organski spoj između platonske filozofije i objavljene religije. Stvorio je sistem filozofiranja koji je ostao dominantan mnogo stoljeća. Budući da je po tom sistemu svaka sigurnost spoznaje bila uvjetovana ulijevanjem Božjega svjetla u ljudski um, bila je i zagarantrana organska nerazdruživa povezanost Božje i ljudske spoznaje, simbioza, životno uklapanje naravnog i nadnaravnog, harmonija znanosti i vjere.

Kad je u visokom srednjem vijeku u kršćanskoj filozofiji Zapada Platonov utjecaj zamijenjen Aristotelovim, pa kad su velikani i nedostiži genijalni mislioci Albert Veliki i Toma Akvinski stavili ljudsko mišljenje i sigurnost spoznaje na naravne temelje, izvršeno je bez sumnje epohalno djelo oslobođenja i filozofije i teologije i omogućeno da se izgrade u moderne znanstvene sisteme. U Tominim djelima, naročito u *Summa Theologica*, omogućena je i nova plodna suradnja između filozofije i teologije. Ali već je Etienne Gilson u svojoj knjizi o sv. Bonaventuri opisao upravo strastvenu borbu toga kongenijalnog duha protiv pokušaja razdvajanja vjere od znanosti, naravi od vrhunarni. Sadašnji red stvarnosti u toj ekonomiji spasenja ne dopušta objektivnog razdvajanja tih domena. Bonaventura je stoga u tom pokušaju vidio psihološku opasnost, buduću katastrofu evropske misli kao organske cjeline.

Jacques Maritain kao filozof, a Karl Adam, Guardini i Karl Rahner, kao teolozi, već su odavna opazili i ustanovili da je razvoj evropske misli doista išao ravno prema katastrofi. Uslijedila je sve veća emancipacija evropske

misli od objave, vjere od znanosti, naravi od vrhunarnoga. Taj proces laicizacije i sekularizacije išao je tako daleko da je narav posve naturalizirao i sekularizirao, a nadnaravno jednostavno zanijekao.

Od Galileja i Kopernika ljudski se um mnogo radije bavi empiričkim, eksperimentalnim, pozitivnim znanjem negoli metafizikom i objavom. Za antiku i stari srednji vijek sva je stvarnost izražaj misli Apolutnog Duha. Ovaj svijet, koji je uostalom, koliko je materijalan, nešto nelogično božanskome, jest transparent Božje misli, bitka, istine — što je jedno te isto. A ljudska misao jest razmišljanje te misli, bitka, istine, toga smisla svega ili »Logosa«. I prema tome znanost nije drugo nego razmišljanje o bitku, o istini. I što se dublje u to ulazi, to je dublja znanost koja teži prema mudrosti (sapientia). Sve je, dakle, Božje djelo i promatra se s Božjeg stajališta. A ljudsko djelovanje? Pojavljuje se kao nešto slučajno i prolazno, nešto što je pomiješano doduše s »logosom«, ali ima i mnogo nelogičnosti, i zato ga ne možemo ni potpuno razumjeti: nedostaje mu sadašnjost koja je pretpostavka gledanja, a nedostaje mu ni »logos«, pa zato nema potpuna smisla. Prema tome, antika i srednji vijek držali su da znanje o ljudskim djelima može biti samo »techna« — obrtničko znanje, ali nikada prava spoznaja, dosljedno nikada prava znanost. Stoga bi znanje o ljudskim djelima na sredovjekovnim sveučilištima ostajalo samo kao pripralni stupanj znanosti koja razmišlja o bitku. To znanje su nazivali »artes« — vještine. Takvo se stajalište može još posve jasno uočiti i u Descartesu (1596—1650) na početku novoga doba, kad on historiji izričito osporava karakter znanosti. Povjesničar koji tvrdi da navodno dobro pozna rimsku povijest, zna na koncu konca manje o njoj negoli što je znao kakav kuhar u Rimu. A razumjeti latinski, kaže Cartesius, ne znači da se zna više nego što je znala Ciceronova služavka.

Ipak, Descartes je pripremio duhovni prijelom, prekretnicu koja dobiva izrazit oblik u Kanta (1724—1804), a još ranije u nekoj ponešto različitoj misli koja će stoga poprimiti i svoj ponešto različit razvoj, u napuljskom filozofu Giambattisti Vicu (1688—1744). Vico će prvi formulirati posve novu ideju o istini i spoznaji i tako će smionim zahvatom u budućnost skovati tipičnu formulu modernoga duha u pitanju istine i stvarnosti. Nasuprot skolastičkoj jednažbi »Verum est ens« — bitak je istina, Vico postavlja formulu: Mi možemo istinitim spoznati samo ono što smo sami načinili. Ratzinger u toj formuli vidi bitni svršetak stare metafizike i početak specifično modernoga duha. To je revolucija modernoga načina mišljenja naprama svemu onome što je do tada prethodilo. Vico je na taj način kanon istine srednjega vijeka postavio naglavce i time omogućio fundamentalni preokret. Ovdje — s Vicom — započinje onaj stav modernoga shvaćanja koji je čovjeka okrenuo od metafizičke orijentacije prema prirodno-znanstvenom gledanju.

Pokušajmo to još dublje razmotriti, Descartesu vrijedi još samo umna sigurnost očišćena od svih neizvjesnosti činjenica; dakle, formalna razumna sigurnost. Tu sigurnost Descartes shvaća s gledišta mate-

matičke sigurnosti, pa matematiku uzdiže kao temeljni oblik svega razumnog mišljenja. Time se najavljuje zaokret prema novom vremenu. Ali ipak, dok se u Cartesiusa činjenice još moraju staviti nekako u zagradu, ako želimo sigurno ići naprijed, dotle Vico, gotovo stoljeće kasnije, postavlja upravo obrnutu tezu. On formalno nadovezuje na Aristotela i izjavljuje da se pravo znanje sastoji u spoznaji uzroka (*«scientia ex causis»*). Ali Vico donosi nešto posve novo. Tome starom shvaćanju on daje tumačenje. Stvarnom znanju spada spoznaja stvarnoga uzroka. Ako je tako, kaže on, onda možemo sigurno znati samo ono što smo sami načinili, jer samo sebe možemo poznavati. I tako umjesto stare jednadžbe — bitak je istina — dolazi nova jednadžba — istina je činjenično stanje (fakat). Spoznati se može samo fakat, to jest ono što smo sami načinili. Stoga nije zadatak ljudskog uma da razmišlja o bitku već o faktu, o činjenici, o ruketvorini, o vlastitom svijetu čovjeka, jer samo taj svijet možemo pravo shvatiti. A kako čovjek nije učinio kozmos ili vasionu, kozmos čovjeku u svojoj posljednjoj dubini ostaje neproziran. Savršeno dokazivo znanje može se postići samo unutar matematike i povijesti. Zašto? Jer te discipline obuhvaćaju područje onoga što je čovjek sam izveo, što stoji u okviru njegove spoznaje. I tako na početku novoga doba ljudski duh u svojem djelovanju — u faktumu — otkriva novo kopno gdje se može usidriti i tako pokušati stvoriti sebi novu egzistenciju. Ocean metafizičke znanosti se napušta kao područje dvojbe i nesigurnog. Od sada sve više jača vlast ljudskog djelovanja. Čovjek se sve više priklanja svojem vlastitom djelu kao onome što je jedino sigurno. Eto, tako smo došli do onoga o čemu se čuje i piše *«Entwertung aller Werte»* — preokreta svih vrijednosti. Nove vrijednosti će iz buduće povijesti stvoriti zaista *«novo»* doba u suprotnosti prema *«starom»* dobu. Ono što je prije bilo prezreno i neznanstveno — historija ili povijest, ostaje sada jedina prava znanost, uz matematiku. Ono što se prije smatralo da jedino odgovara dostojanstvu ljudskog duha — da razmišlja o bitku i prema smislu bitka, ukazuje se sada kao besplodno i bezizlazno nastojanje kojemu ne odgovara nikakvo pravo znanje. Tako matematika i povijest postaju vladajuće discipline. Što više povijest kao da je progutala sve, čitav kozmos svih znanosti — sve horizonte znanja kao da je apsorbirala u sebe — pa sve discipline temeljito mijenja.

Po Hegelu, a na drugi način po Comteu, i filozofija postaje pitanje povijesti u kojoj se i sam bitak imade shvatiti povijesnim procesom. Prema F. Chr. Bauru i teologija postaje povijest, i njezin put je strogo historijsko ispitivanje onoga što se nekoć dogodilo da se time objasni stvar do temelja. Tako smo došli i do koncepcije *«povijesti spasenja»* i do toga da je taj okvir preokrenuo svu teološku znanost i posve je progutao. I Marx privredu prerađuje prema povijesti. Čak se i prirodne nauke zaokreću prema povijesti. Darwin sistem života i ne shvaća drugačije nego kao povijest života — kao dugi redoslijed podrijetla po kojemu se svaki oblik može svesti na prijašnji oblik — umjesto nekadašnje stalnosti. Povijest je postala kraljicom znanosti. Stoga ovaj svijet

nije više čvrsto kućište bitka već je ovaj svijet evolucija, proces i progres. A to je, uostalom kretanje samoga bitka. I tako se svijet ne može spoznati nego kao ljudsko djelo.

Jasno je da u tom shvaćanju čovjek i sam sebe nalazi na toj plohi i u istim horizontima proizvoda, pa se onda on sam spoznaje kao produkt, kao slučajni produkt prastarih razvojnih stadija. I na taj način nastaje neobično čudna situacija: u času kad čovječanstvo započinje radikalni antropocentrizam — u središtu svega je čovjek i njegovo djelovanje — sam sebe čovjek isto tako mora shvatiti kao slučajno nastali fakat!

Eto, to je taj put koji je čovjekova misao prevalila od magije do metafizike, od metafizike do znanstvenog gledanja na svijet. Nebo se čovjeku otelo. Ono nebo odakle je nekada čovjek bio uvjeren da dolazi. U rukama mu ostadoše samo njegova djela, stvaranje, rukotvorine... Ostaje mu samo zemlja u koju je zatvoren i u kojoj on sada lopatom u ruci nastoji odgonetnuti tegobnu povijest svojeg postanka. Čovjek je tako postao sam sebi najvećom zagonetkom.

Ima li moderni čovjek još jakosti, imam li i ja dijete ovoga razvoja smjelosti da još u duhu vjere molim poput Hermana Rongea, kojeg opisuje Joergenssen: »O, Gospodine, ne dopusti da se izgubim kao sitan prašak u vihoru, kao kaplja u beskrajnom moru... Smjesti me kao sitni kamečak na najneuglednije mjesto u velikoj katedrali života... Pokaži mi pravi put u ovo doba raspadanja i zbrke... da živim poput onih koji su u vjekovima vjere napunili svijet ljepotom, da i ja radim kao i oni, ali ne zbog sebeljublja i taštine, nego samo od želje da vidim proslavljeno tvoje Ime kako na nebu tako i na zemlji.«